

Borbély László

Szocializáció és reszocializáció a börtönben

2006. november 17-én az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dísztermében rendezték meg a „Szocializáció és reszocializáció a börtönben” című tudományos jellegű konferenciát. A rendezvény szervezői – a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának támogatásával – a Magyar Börtönügyi Társaság, a Humán-Pszicho 2002 Kht. és a Pannon Oktatási Központ voltak. A konferencia fő célja a büntetés-végrehajtási intézetekben folyó nevelő és oktató tevékenység elméleti és módszertani meg-alapozása, a kialakult gyakorlat áttekintése és elemzése volt. (Az alábbi tartalmi összefoglaló a tanácskozás plenáris ülésének anyagát ismerteti.)

Az előadók személyes tapasztalataikkal, nemzetközi példákkal, történeti áttekintéssel igyekeztek összegezni mindazt, ami a büntetés-végrehajtás e sajátos feladatköréből meg-ragadható. Vannak ugyan- is olyan társadalmi csoportok, akiknek tagjai a börtön vagy a fegyház falai között kénytelenek szocializálódni. Elsősorban a nevelők révén szembesülnek

azzal: milyen hibák sorozata révén siklott ki életük, miért voltak képtelenek beilleszkedni a társadalomba, hogyan vehetnének hatékonyan részt – szabadulásuk után – a társadalom életében? Minden esetben minimálisra kellene csökkenteni az esélyét annak, hogy visszaesők legyenek, ami a büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottak sajátos szociális meghatározottságát tekintve rendkívül nehéz feladat.

Jelenlét a munkaerőpiacon

Mint azt a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka, **Csere László bv. vezérőrnagy**, a konferencia védnöke ünnepélyes megnyitójában hangsúlyozta: a büntetés-végrehajtás alapfokú oktatással, szak- és betanított képzések elérhetővé tételével járul hozzá ahhoz, hogy a fogvatartottnak szabadulásuk után legyen esélyük megjelenniük a munkaerőpiacon. Ebben a tevékenységben közreműködnek munkaügyi és civil szervezetek is.

A fogvatartottak különféle foglalkozásokon kaphatnak segítséget a reszocializációhoz. A Büntetés-végrehajtási Szervezet törekvései közé tartozik, hogy növelje a zárkán kívüli programok számát, színvonalas munkáltatást, oktatást, szakképzést, terápiás programokat biztosítson. A bv. intézetekben emellett nagy gondot fordítanak a szabadidő hasznos eltöltésére, különös tekintettel a sportra, művelődésre, önképzésre.

Az intézetekben folyó sokoldalú munka misszióknak is tekinthető, mivel olyan társadalmi rétegeket is felkarol, melyek máskülönben fehér foltnak számítanak a társadalomkutatók számára, a hétköznapok során rejtve maradnak előlük. A reszocializáció sikeréért sokat tesznek azok a szervezetek, illetve magánszemélyek is, amelyek, illetve akik a büntetés-végrehajtás meghatározó társadalmi kapcsolatai közé tartoznak.

A börtön szerepe

Dr. Szegál Borisz, a Dunaujvárosi Főiskola tanszékvezetője „A szocializáció és reszocializáció elméleti, illetve módszertani elemzése” című előadásában rámutatott arra, hogy a büntetés-végrehajtási intézeteknek egyaránt kell megfelelniük szakmai és társadalmi elvárásoknak. Elsősorban szakmai elvárás az, hogy a fogvatartottakat reszocializálják és szocializálják, a társadalom ezt kevésbé igényli. Rámutatott arra is, hogy a börtönnek szerepe lehet a bűnözés növekedésében, például azáltal, hogy a rabok egymásban erősíti az agressziót és a gyűlöletet a társadalom ellen. Mindent el kell követni azért, hogy a fogvatartott ne fogvatartójára haragudjon az ítélete miatt, hanem tekintsen mélyen önmagába, hogy felismerje hibás életútja állomásait.

A börtönben történő reszocializáció célja a társadalom értékrendjeinek elfogadása, az empátia kialakítása, valamint az, hogy mindenkinek legyen önálló véleménye, ne fogadja el szolgálai módon mások álláspontját. A reszocializáció gyakorlatában kívánatos a szocializációs modell követése, ebben nagyon fontos tényező a konfliktuskezelés, a munka, a kulturális tevékenység, a sportolás, a vallásgyakorlás, a pszichoterápia, az oktatás és a szakképzés.

A börtönökben zajló oktatás különösen fontos, Spanyolországban például törvényi szintre emelték ezt. Ugyanakkor éppen az oktatás az, melynek eredményessége nehezen mérhető: egyáltalán számokkal lehet-e igazolni azt, hogy valóban csökkenti a visszaesés arányát, gazdaságilag célszerű-e ezzel foglalkozni? A börtönökben történő oktatást rendszerint állampolgári felháborodás kíséri, hiszen a fogvatartottak ingyen jutnak a tankönyvekhez, és tanulmányaikért sem kell fizetniük. Önmagában az oktatás még nem garancia a sikerre, ahogy más programok sem.

A reszocializációt hátráltató tényezők: a börtönökben tapasztalható zsúfoltság, a szakképzettség és a motiváció hiánya, a többi elítélt hozzáállása, a büntetés-végrehajtási intézetekben tevékenykedő külső és belső munkatársak esetleges konfliktusa, a taneszközök hiánya, a jövőkép homályossága.

Jó útra téríthető-e a rab?

Dr. Mezey Barna, az ELTE ÁJK dékánja, illetve tanszékvezető egyetemi tanára „A javítás és a nevelés eszméjének megjelenése a börtön történetében” című előadásában

az 1596-ban Amszterdamban alapított Rasphuistról („Reszelőház”) beszélt. A házba nem csak klasszikus bűnözőket vettek fel, hanem munkakerülő embereket és kiskorúakat is – oda nem feltétlenül a rendőrhatalóság intézkedése folytán lehetett bekerülni, akár a család is kezdeményezhette a felvételt. Ezek az emberek egyáltalán nem számítottak törvényen kívülinek szabadulásuk után, garanciát jelentett az a nevelőmunka, mely az intézetben zajlott. A fenyítőház célja az volt, hogy a gondjaira bízott embereket megnevelje, és visszavezesse a társadalomba, a kapitalizmusnak ugyanis minél több és hatékonyabb munkaerőre volt szüksége, márpedig az, aki ebből a fenyítőházból szabadult, eleget tett ezeknek az elvárásoknak. A fogvatartottakat a protestáns egyház lelkészei oktatták. Az intézet életében fontos szerep jutott a munkáltatásnak. A kemény munkafegyelmre szoktatott bentlakóknak fát kellett reszelniük. Aki nem akart dolgozni, azt bezárták egy vizes pincébe, mely összeköttetésben állt az amszterdami csatornarendszerrel. A pincehelyiségben lévő szivattyúval lehetett visszaszorítani a beáramló vizet. Aki nem akart szivattyúzni, vagyis dolgozni, az megfulladt.

Nevelés alatt azokban az évtizedben azt értették, hogy a fogvatartottak ismerjék meg a társadalom elvárásait, és azoknak megfelelően éljenek szabadulásuk után. A fenyítőházi eszme és a nevelés gondolata a későbbiekben elterjedt a világi büntetés-végrehajtási intézetekben is.

Büntetés-végrehajtás és nevelés

Dr Lőrincz József, az ELTE ÁJK egyetemi docense A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogászi szemmel című előadásában rámutatott: A XX. század végére a „nevelés-gondolat” tartalma és gyakorlati érvényesítése a század eleji pozitivistá reformtörekvésekhez képest gyökeresen átalakult. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy fogvatartottak személyiségkorrekciójának, illetve személyiségfejlesztésének elvileg tágabb lehetőséget kínáló tettes-központú ítélkezési rendszer bevezetésének minden próbálkozása az elmúlt évszázadban kudarcot vallott. A század második felétől a bűnözés és a büntetések alkalmazásának determinista szemlélete a bűnmegelőzés hatékony speciál-preventív eszközének tekintette a börtönt, ezen belül csodaszernek a nevelést, amely képes az elítéltek morális átalakítására is. A korabeli büntetőpolitika igényelte (vagy legalábbis nem ellenezte) a bűnelkövetők nevelése neveléstudományi specifikumainak, rendszerének, a kriminálpedagógiának a felnőttekre és a fiatalokúra egyaránt alkalmazható kidolgozását. A múlt század utolsó negyedében a börtönügy (külföldi és) hazai felismerései relative gyengítették a szabadságvesztéshez fűződő korábbi elvárásokat. A végrehajtás során a büntetőpolitika továbbra is preferálta a reszocializációs célokat, ezeket azonban a börtönkárosító hatások csökkentésében, a nevelés – mint az egész intézmény pozitív hatásrendszere – erősítésében tűzte ki, s már nem igényelte ennek neveléstudományi megközelítését. A végrehajtás gyakorlatában a nevelés mindvégig másodlagos szerepet töltött be a börtön biztonságának primátusával szemben, sem személyi, sem tárgyi, sem pedig szervezeti feltételei nem voltak alkalmasak a jogszabályi előírások teljesítéséhez.

A rendszerváltozás után az elítéltek emberi-önrendelkezési jogainak kiteljesedése szükségessé tette a korábbi börtönmodell olyan átalakítását, amelyben a pozitív, a

visszailleszkedést segítő határendszer alkalmazása az elítéltek együttműködését feltételező szolgáltatássá válik. Ez utóbbi folyamatban a „nevelés” korábbi fogalmának tartalma kiüresedett, helyette más fogalmak, mint a szociális gondozás/kezelés, a reszocializációs gondozás fogalmi léptek. [Dr. Lőrincz József előadásának szövege teljes terjedelmében a Börtönügyi Szemle 2006/3. számában olvasható – a szerk.]

Elvárások és szerepek

Dr. Ruzsonyi Péter bv. ezredes, a Rendőrtiszti Főiskola Büntetés-végrehajtási tanszékének vezetője elméleti bevezetőjét követően nemzetközi kitekintés nyújtott a reszocializáció gyakorlatáról. (Az alábbiakban az előadás bevezető részének legfontosabb gondolataira térünk ki.)

Számtalan töréspont van az emberi életben, bizonyosakat képtelenek vagyunk magunktól átlépni segítség nélkül. A fogvatartottak személyiségének alakulásában is meghatározó része van a mindennapi örömöknek és kudarcoknak. Ugyancsak fontosak a bennünk munkálkodó érzések, remények, tervek, valamint a szükségletek, legyenek azok szellemiek, testiek, vagy más természetűek. A büntetés-végrehajtás gyakorlatában koncentrálni kell a szükségletekre, ezek egy része helyett újakat kell kialakítani, másokat pedig ki kell elégíteni. Az ember lényegi alkotórésze az egyénben meglévő ismeretek szintje, az ismeretszerzés, a kognitív folyamatok minősége és tulajdonsága. Az erkölcsiség megszínezi mindannyiunk viszonyulását önmagunkhoz és a világhoz. Az embert a szocializáció folyamatában számos külső hatás éri, ezek közül a családi minta a döntő. Fontosak a bennünket körülvevő társadalmi elvárások és az ezekhez kapcsolódó mindennapi szerepek. Különbféle szerepekbe vagyunk belekényszerítve, vagy önszántunkból vállaljuk fel azokat. Szerepeket játszunk, de úgy, hogy e közben minél inkább önmagunk maradjunk.

A fogvatartottat a büntetés-végrehajtás során az intézetből áradó hatások, vagy éppen azok hiánya fonják/fonja körbe. Kik veszik körül? Milyen szempontok alapján értékelik az embereket? Milyen mértékben van lehetőségük fejlesztő és nevelő tevékenységre? Meghatározók a börtönkörülmények, a büntetés időtartama, a képzés- és oktatás lehetősége, továbbá az, hogy sikerül-e bármilyen szűkös, de mégiscsak privát életet kialakítani a börtönben. A társadalmi támogatottság hiánya megnehezíti a reszocializációt, a nevelők ugyanis hiába érnek el egyes fogvatartottaknál eredményeket, ha a társadalom elutasítóan fogadja őket, a visszaesésük szinte biztos. Kriminálpedagógiai értelemben csak a büntetés fogadható el büntetésképpen; a reszocializáció, a megjavító, a segítő törekvés a meghatározó rész; emellett a megtorlás és az elrettentés is szerves része az egész határendszernek.

Módszertani lehetőségek

Módos Tamás, a Rendőrtiszti Főiskola Büntetés-végrehajtási Tanszékének adjunktusa a rabnevelés módszertanáról beszélt. Mint elmondta: a személyiségfejlesztés sok vitát okoz azokban az esetekben is, amikor nem a fogvatartottakról van szó. A szakmán belül is vitatott, hogy tulajdonképpen mit értünk az emberek nevelése alatt. Hol van en-

nek a helye, mik lehetőségei? Egyáltalán nevelhetők-e a fogvatartottak? A börtön – mint zárt intézmény – alkalmas-e az elítéltek nevelésére?

A fogva tartás egyik eleme a jutalmazás és a büntetés, mely utóbbi az előadó szerint egy adminisztrációs tevékenység, s a fogvatartott magatartásának befolyásolásához vajmi kevés köze van. Ezt megerősíti, hogy némelyik fogvatartott a sorozatos fenytések és fegyelmi után is elköveti ugyanazokat a fegyelmezetlenségeket, sőt gyakran sokkal súlyosabb formában ismétli meg azokat. A büntetés tehát nincs rá hatással, nem éri el célját. A jutalmazások problematikájának nevezte azt Módos Tamás, hogy nem érvényesül bennük az egyéniesítés, ami egyébként a fegyelmi esetében érvényesül. A fogvatartott meggyőződésének befolyásolása, alakítása nagyon bonyolult kölcsönhatás révén mehet csak végbe. Ezt semmiképpen sem lehet úgy elképzelni, hogy a fogvatartott egyik-napról a másikra előnyére megváltozik, vannak visszaesések, bukások, amelyeket azonban követhet javulás.

„Vannak-e speciális rabnevelési módszerek?” – tette fel a további kérdést az előadó. A neveltek – vagyis a fogvatartottak köre mindenképpen speciális – egészen különleges élethelyzetben vannak, személyiségük, jelenlétük, aktivitásuk az átlagos pedagógiai helyzetekhez képest rendhagyó. A helyszín, a zárt intézet, bizonyos módszerek alkalmazását lehetővé teszi, másokat kizár. Ezek a feltételek azonban lehetővé teszik a rabnevelés módszertanában leírt módszerek alkalmazását. A büntetés-végrehajtási intézet – egyebek mellett a házirend és a napirend révén – számos követelést támaszt a fogvatartottal szemben, akinek élete egymásra épülő követelések és követelmények láncolata. Mindent utasításra végez, minden tevékenységre felszólítják. Nemcsak azzal kapcsolatban vannak elvárások, hogy mit cselekedjen, hanem azt is megmondják, hogyan tegye. A követeléseknek ez a csoportja nyilvánvalóan nem pedagógiai módszer, hanem a büntetés-végrehajtási intézet működésével áll összefüggésben. A követelések másik halmazát azok az elvárások képezik, amelyek valóban pedagógiaiak.

A nevelő munkaeszközként a saját személyiségét alkalmazza. Tevékenysége függ motiváltságától, munkahelyi feltételeitől és lehetőségeitől. Ez gyakran nem az állomány problematikája, hanem az intézeté, a szervezeté. A gyakorlatban ugyanis gyakran fordul elő, hogy az állomány tagjai nem rendelkeznek azokkal a feltételekkel és kompetenciákkal, amelyek szakszerűek, és a pedagógiailag is eredményesek.

Börtönrendszer és nevelés

Dr. Csordás Sándor, a Fővárosi Főügyészség csoportvezető ügyésze az emberközpontú és közösségi irányultságú börtönrendszerek főbb jellemzőiről tartott előadásában kiemelte: az emberközpontú büntetés-végrehajtási rendszerben alapvető jelentőségű a fogvatartottak segítése abban, hogy a büntetés megkezdésétől a szabadulásig terjedő időben fokozatosan olyan körülmények közé kerülhessenek, amelyek megkönnyítik a társadalomba való beilleszkedésüket. Az 1970-es években megindult fejlődés a magyar büntetés-végrehajtás szellemiségét fokozatosan felzárkóztatta a fejlett nyugat európai országokéhoz, a börtönrendszer intézményhálózatát viszont alapvetően ma is a XIX. század végén épült börtönök alkotják. Komoly ellentmondást jelent az is, hogy a fog-

vatartottak létszáma és összetétele általában nem teszi teljesen lehetővé a korszerű alapelvek szerinti működést, valamint a megfelelően differenciált intézményhálózat kialakítását. E téren alapvető gond a börtönök zsúfoltsága. A zsúfolt börtönökben ugyanis nem lehet maradéktalanul érvényesíteni a működés alapelveit, nincs lehetőség a fogvatartottak megfelelő osztályozására, elkülönítésére, elhelyezésére stb. Több nyugat-európai országban például a nyitott börtönökben való elhelyezést preferálják, ilyen intézetek viszont nem állnak rendelkezésre kellő számban.

A magyar büntetés-végrehajtási rendszerben a fogvatartottak beilleszkedésének segítésére, előkészítésére irányuló feladatokat a jogszabályok megfelelően tartalmazzák. Ugyanakkor a rendszer komoly belső ellentmondása, hogy az ehhez szükséges feltételek a legtöbb tekintetben nem kielégítőek. A bv. intézetek – a korábban már említett – infrastruktúrája nem teszi lehetővé, hogy a fogvatartottak túlnyomó többsége a nap jelentős részét ne a zárakban töltsék, hanem különféle, a beilleszkedésüket segítő programokon vehessen részt. A programok szervezéséhez szükséges, megfelelő létszámú és képzettségű személyi állomány sem áll megfelelően rendelkezésre. Ilyen körülmények között a fogvatartottak beilleszkedésének segítése – az erre irányuló szándék és erőfeszítések ellenére – elmarad a kívántaktól.

A magyar büntetés-végrehajtási joganyag a Bv. tvr. 1979-ben történt kodifikációja óta napjainkig – különösen az 1993. évi XXXII. törvénnyel történt novelláris módosítással – szellemiségében fokozatosan felzárkózott a fejlett büntetés-végrehajtási rendszerek büntetés-végrehajtási jogához. A továbbfejlesztés érdekében viszont mindenképpen szükséges egy új büntetés-végrehajtási törvény megalkotása, amely évek óta folyamatban van.